

onderzoek dat instrumenteel wordt gebruikt in een emancipatieproject of reorganisatie, zou ik geen handelingsonderzoek noemen maar, afhankelijk van het kennisdoel, kwalitatieve survey, fenomenologische reflectie, statistische survey, trendanalyse, inhoudsanalyse, ver-
tooganalyse of wat het ook is. Het feit dat het wordt uitgevoerd door participanten in een reor-
ganisatieproces maakt geen verschil voor kwesties met betrekking tot geldigheid en betrouw-
baarheid van de betreffende onderzoeksactiviteiten. Dat er ook normatieve en instrumentele
eisen aan het onderzoeksproces worden gesteld, maakt het qua kennisproductie niet anders.
Dat vind ik geen methodologische aangelegenheid.

Een ver-
tooganalyse over accounts met betrekking tot 'tenenlopen' – om bij Smalings voorbeeld te
blijven – wordt als onderzoek niet per se beter of slechter of anders door de participatie van tenen-
lopers (anders dan *member check*). Niettemin kan het voor het zelfbegrip en zelfvertrouwen van
tenenlopers heel goed zijn om daarin te participeren als het hun beter inzicht geeft in bijvoor-
beeld hun stigmatiseringservaring en helpt om daar minder door te worden belemmerd. Dus ik
erken graag de waarde van reflectie en van de hulp die onderzoekers daarbij kunnen leveren,
maar dat is wat mij betreft agogiek of eventueel zelfs therapie.

Liever zou ik spreken van onderzoek in het kader van organisatieverandering dan van actie-
onderzoek of handelingsonderzoek. Want dan is veel beter duidelijk dat het onderzoek nog
van alles kan zijn met allerlei vraagstellingen en nog meer kennisdoelen. De termen 'imple-
mentatieonderzoek' en 'handelingsonderzoek' hebben volgens mij dus geen methodologi-
sche betekenis.

Mede hierom heb ik in mijn surveyverhaal in *KWALON 30* de term 'kennisdoel' ingevoerd als
richtinggevend voor de methode. Dat is beperkter en preciezer dan 'vraagstelling' – tenzij die
zo gedetailleerd is dat daarin precies is aangegeven welke kennis wordt beoogd, hetgeen zel-
den het geval is.

Ergo: alle onderzoek is per definitie gericht op kennis, maar voor de aard van het onderzoek
maakt het wel veel uit of de te leveren kennis wordt geproduceerd in het kader van een prak-
tijkproject of in het kader van een theorieproject. In het eerste geval is de geldigheidspreten-
tie lokaal en ondergeschikt aan de bruikbaarheid, in het tweede geval is de geldigheidspre-
tentie universeel. Daarom blijf ik bij mijn voorkeur voor de tweedeling van theoriegericht
versus praktijkgericht onderzoek.

Verwarring

Piet J.M. Verschuren

Mij verbaasde direct al de titel van dit stuk, die op mij een verwarrende indruk maakte (zie
ook de reactie van Harrie Jansen). Een tweedeling kennisgericht versus praktijkgericht is
slechts te begrijpen als praktijkgericht onderzoek wordt gelijkgesteld aan actieonderzoek,
door Smaling aangeduid als handelingsonderzoek. Actieonderzoek is namelijk de enige mij
bekende onderzoeksvorm waar niet kennis het product is, maar waar kennisvorming en actie
hand in hand gaan. Alle andere vormen van praktijkgericht onderzoek produceren kennis,

die vervolgens door een manager (private organisaties), een beleidsvoerder (publieke organisaties) of de onderzoeker zelf maar dan in een *andere* rol wordt omgezet in een (strategisch) management, een beleid of een beslissing. Overigens worden met het oog op dit laatste door de onderzoeker in een praktijkgericht onderzoek doorgaans aanbevelingen gedaan en wel in het kader van het doel van het onderzoek (zie ook hierna).

Maar gelijkstelling van praktijkgericht onderzoek aan actieonderzoek is evident onjuist. Kortom, met deze titel wordt óf praktijkgericht onderzoek onterecht gelijkgesteld aan actieonderzoek óf de term 'kennisgericht onderzoek' is een pleonasme. Dit schetst de verwarring waarover ik hiervoor sprak. De aangewezen tegenstelling die wél disjunct is, is die tussen theoriegericht en praktijkgericht onderzoek.

Dit brengt mij meteen op een tweede punt, te weten het onderscheid tussen het doel *in* en het doel *van* een onderzoek. Smaling wekt de indruk zich hierbij te baseren op een eerdere publicatie van mijn hand. Omdat hij die termen nergens zelf definieert, neem ik aan dat hij de bedoeling had om ze dezelfde inhoud te geven als ik destijds deed (en nog steeds doe, in weerwil van wat Smaling hierover zegt).

Deze betekenisverlening is als volgt. Doel *in* een onderzoek, ook wel *intern* doel te noemen, is de kennis die daadwerkelijk in het onderzoek zelf wordt ontwikkeld. Dit komt geheel en al neer op het beantwoorden van de onderzoeksvragen (vraagstelling). Met andere woorden, een adequate concretisering van het interne doel van (doel *in*) een onderzoek is het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Deze antwoorden tezamen vormen dan ook precies de kennis die wordt ontwikkeld, niet meer en niet minder. Vandaar dat ik (beantwoording van) de vraagstelling ook wel het (directe) kennisdoel noem. We zouden het ook het *kennis*probleem kunnen noemen ofwel probleem in de zin van (nog) niet *kennen*.

Het doel *van* het onderzoek, ofwel het *externe* doel, is wat men met die kennis wil bereiken, iets wat buiten het onderzoek ligt waaraan de onderzoeker wil bijdragen. Ik noem dit doel van onderzoek ook wel de *doelstelling* van het onderzoek, als onderscheiden van de vraagstelling. In de doelstelling van een praktijkgericht onderzoek gaat het om een *handelings*probleem ofwel een probleem in de zin van (nog) niet *kunnen*.

Bij de doelstelling ligt precies de demarcatie van theoriegericht en praktijkgericht onderzoek. Is het doel *van* een onderzoek een bijdrage leveren aan de oplossing van een handelingsprobleem, doorgaans het verbeteren van een bestaande situatie of een actueel proces, dan noem ik het een praktijkgericht onderzoek. Bij theoriegericht onderzoek is het externe doel, zoals de naam al zegt, bij te dragen aan een bestaande theorie of *body of knowledge*. Aanleiding tot misverstand kan hier zijn dat het gaat om kennis om de kennis (als pendant van het *l'art pour l'art* in de moderne kunst), zodat er ogenschijnlijk geen extern doel is. Maar schijn bedriegt. Hier wil de onderzoeker, of zou in ieder geval mijns inziens moeten willen, een bijdrage leveren aan een of andere bestaande theorie. Bijvoorbeeld toetsen, verbijzonderen, condities achterhalen waaronder bepaalde onderdelen wel of niet geldig zijn, verdergaand generaliseren, enzovoort. Daarom dient een onderzoeker die een theoriegericht onderzoek entameert, zich van tevoren uitvoerig op de hoogte te stellen van relevante bestaande theorieën, in plaats van steeds zelf het wiel uit te vinden. Hij of zij vormt zich een beeld van de bijdrage die hij of zij aan die theorie gaat leveren. Pas als de onderzoeker geen enkele theorie kent waarbij hij of zij zou kunnen inhaken, vallen het interne en externe doel samen.

Als we aannemen dat Smaling inderdaad impliciet van voorgaande betekenisverlening is uitgegaan, zien we in zijn tekst verschillende ongerijmdheden en onjuistheden. Ik licht dit toe aan de hand van enkele citaten. Eerste citaat (p. 5): 'Misschien omdat de doelstellingen *in* en de doelstelling *van* een onderzoek nogal eens door elkaar lopen... enzovoort.' Dat lijkt me, gegeven de voorgaande omschrijving van intern en extern doel, voor een praktijkgericht onderzoek uitgesloten en in ieder geval zeer ongewenst. Verreweg de meest voorkomende fout bij studenten en beginnende onderzoekers die een probleemstelling voor een praktijkgericht onderzoek maken, is een verwarring van het kennisprobleem en het handelingsprobleem.

Tweede citaat (p. 6): 'Voor louter kennisgericht onderzoek is de doelstelling *in* het onderzoek niet veel meer dan een empirisch goed onderbouwd antwoord te geven op de onderzoeksvraag of -vragen en hoeft daarom niet expliciet te worden vermeld, omdat dat dit (sic.) vanzelfsprekend is.' Vragen: (1) 'Niet veel meer...', maar wel iets meer dus. Wat dan? (2) Voor welk onderzoek geldt deze uitspraak niet?

Derde citaat (p. 6): 'Voor praktijkgerichte soorten van empirisch onderzoek zal blijken (waaruit? *pv*) dat vooral de rol van de doelstelling *in* het onderzoek verschilt van de rol hiervan bij kennisgericht onderzoek ... enzovoort.' Vragen: (1) Wat wordt bedoeld met 'rol spelen'? In mijn conceptie is die rol gewoon richting geven aan het onderzoek, ongeacht wat voor soort onderzoek het is. (2) Hoe verschilt die rol in het praktijkgerichte onderzoek van die in 'kennisgericht onderzoek'? De daaropvolgende zin luidt: 'Ik richt me hierbij (wáárbij? *pv*) vooral (waar nog meer op dan? *pv*) op de aard en graad van de praktische relevantie van diverse soorten van (meestal kwalitatief) onderzoek.' Ik begrijp deze zin niet en zeker niet waarom hier opeens kwalitatief onderzoek bijgehaald wordt. Wat deze zin ook moge betekenen, hij geldt kennelijk niet voor kwantitatieve vormen van onderzoek. Over de redenen tast de lezer in het duister.

Vierde citaat (p. 8): 'Voor alle varianten van praktijkgericht onderzoek geldt dat de doelstelling *in* het onderzoek, naast eventuele andere doelen, ook altijd de verantwoorde beantwoording van de onderzoeksvraag of -vragen inhoudt.' Vragen: (1) Welke andere doelen? (2) Is dat niet verwarrend, nog andere doelen? (3) Is het beantwoorden van onderzoeksvragen dan niet altijd nodig, ook in een 'kennisgericht' onderzoek?

Kortom, ervan uitgaande dat Smaling uitgaat van dezelfde begripsdefinities als ik komen we voortdurend uit op ongerijmdheden of beweringen die mijns inziens niet te verdedigen zijn. Als hij van andere definities uitgaat, hadden die moeten zijn geëxpliciteerd. Een onderdeel van de verwarring lijkt te zijn dat bij Smaling (p. 7) 'theoretische of praktische relevantie (*van een onderzoek*) niet noodzakelijk tot de doelstelling van het onderzoek (hoeft te) behoren' (cursief en haakjes toegevoegd door mij, *pv*). Hij beargumenteert dit door te stellen dat deze relevanties onbedoeld kunnen zijn door de onderzoeker. Dat is op zich juist, maar in een tekst als deze over probleemstelling wel erg verwarrend. Bij een probleemstelling gaat het per definitie over relevantie zoals van tevoren beoogd door de onderzoeker en behoort dus wel degelijk tot het domein van het doel van het onderzoek. Dat een onderzoek achteraf altijd onbedoeld relevant voor iets kan blijken te zijn, hoort thuis in een discussie over *utilisation of knowledge* en kun je maar beter niet opnemen in een betoog over (de methodologie van) het formuleren van een probleemstelling.

Een derde punt van kritiek betreft een onderscheid dat Smaling maakt tussen beschrijvend en theoriegericht onderzoek, in zijn optiek beide vormen van kennisgericht onderzoek. Deze

indeling van wetenschappelijk onderzoek is zeer vreemd, om meerdere redenen. Allereerst is beschrijving een kennissoort terwijl 'theoriegericht' een kennisdoel aanduidt, een vorm van het vergelijken van appels met peren. Verder vraagt de lezer zich af of beschrijving dan geen kennis oplevert? Smaling (p. 6) geeft ons zelf het antwoord waar hij stelt: 'De doelstelling van het onderzoek is voornamelijk (wat nog meer dan? pv) het vermeerderen of verbeteren van kennis (alsof dit geen theorievorming betekent! pv) zonder te zoeken naar een verklaring.' Kortom, de onderzoeker richt zich in een theoriegericht onderzoek op verklaring en niet op beschrijving. Maar waarom zou beschrijvende kennis van hoe bijvoorbeeld bepaalde complexe processen in elkaar zitten, niet de naam van theorie mogen hebben? Volgens mij ligt zelfs beschrijvende kennis in principe altijd aan de basis van verklarende kennis. (Zie ook de methode van ondersteunende kennissoorten in Verschuren & Doorwaard 2004.) Bovendien zijn beschrijving en verklaring niet op een waterdichte manier van elkaar te scheiden. Ze lopen vloeiend in elkaar over.

Ik vermoed dat we hier te maken hebben met een wijdverbreid misverstand dat beschrijvende kennis eigenlijk niet wetenschappelijk is, in ieder geval een stuk minder wetenschappelijk dan verklarende kennis. Hiervoor ontbreekt mijns inziens elke epistemologische grondslag. Het is een van de canons in het huidige sociaal-wetenschappelijke denken die voortbestaan zonder ooit aan een reële logische, epistemologische en empirische toetsing te worden onderworpen. Ten derde lijkt de auteur door beschrijving als een categorie van 'kennisgericht' onderzoek te zien, uit te sluiten dat beschrijvende kennis kan worden geproduceerd met het oog op het leveren van een bijdrage aan het oplossen van een handelingsprobleem, zoals het doel is van een praktijkgericht onderzoek. Ook dit is niet te verdedigen. Een eerste vereiste om bijvoorbeeld in een proces in te kunnen grijpen is dat men goed weet hoe dat proces eruit ziet. Het verbaast dan ook niet dat Smaling zichzelf op dit punt tegenspreekt, gegeven het volgende citaat: 'Een probleemsignalerend onderzoek zou bijvoorbeeld als resultaat kunnen hebben dat er in Nederland een statistisch hoger aantal vrouwen van Marokkaanse afkomst in vrouwenopvanghuizen verblijft dan van welke andere afkomst dan ook.' Dit is een beschrijvende uitspraak of op zijn minst een uitspraak die op het snijvlak ligt van beschrijving en verklaring. Maar beschrijving is volgens de auteur een hoofdcategorie van 'kennisgericht' onderzoek en dit laatste ziet hij als disjunct met praktijkgericht onderzoek.

Verder bevreemdt zijn onderscheid van 'louter beschrijvend onderzoek'. Hij lijkt hiermee te bedoelen beschrijving zonder dat het enig beoogd theoretisch of praktisch nut heeft. Wat is dan het nut van of de beweegreden voor 'louter' beschrijving, zo vraagt de lezer zich af?

Harrie Jansen schrijft in zijn reactie op het stuk van Smaling: 'Veel lezers zullen er blij mee zijn.' Dat sluit ik niet uit, maar de vraag is of 'de wetenschap' er blij mee moet zijn. Persoonlijk waag ik dat te betwijfelen. Het stuk roept veel onbeantwoorde vragen op, betekenissen van begrippen worden niet expliciet gemaakt of lijken in de loop van het stuk te verschuiven, het bevat diverse ongerijmdheden en inconsistenties. Kortom, mijns inziens voegt dit stuk weinig toe aan de lastige methodologie van het ontwikkelen van adequate probleemstellingen, anders dan verwarring. Bovendien bevat het voor een groot deel uitleg over overbekende zaken betreffende de interventiecyclus (ook wel regulatieve cyclus en beleidscyclus) die in leerboeken al meer dan twintig jaar uitvoerig worden beschreven. En wel op een aanzienlijk betere manier dan de auteur hier doet.